

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ;

 polymerwsvolos.org/2022/11/10/christianismos_philosophia_pros_neo/

10 Νοεμβρίου 2022

ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΠΡΟΣ ΕΝΑ ΝΕΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ;

Δεν αποτελεί εσφαλμένη διαπίστωση να αναφερθεί εξαρχής ότι η θέση της φιλοσοφίας στην ιστορία της Ορθόδοξης θεολογίας παρουσιάζει αρκετές ιδιαιτερότητες.

Παραδείγματος χάριν, αυτή είναι πολύ πιο περιορισμένη σε σύγκριση με την αντίστοιχη κατάσταση στον Δυτικό Χριστιανισμό, τόσο στον Ρωμαιοκαθολικό όσο και στον Προτεσταντικό, ιδίως από τον ώριμο Μεσαίωνα με την άνοδο του Σχολαστικισμού μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι ακριβώς αυτή η διαφορετική αξιολόγηση της φιλοσοφίας από τη θεολογία θεωρήθηκε ως το σοβαρότερο εμπόδιο ιστορικά για την αμοιβαία κατανόηση του Ανατολικού με τον Δυτικό Χριστιανισμό (G. Rodskalsky). Αναπόφευκτα, η ασυμφωνία αυτή Ανατολής-Δύσης έδωσε αφορμή για ποικίλες παρεξηγήσεις και ιδεολογικοποιήσεις. Από τη μια πλευρά, οι Ορθόδοξοι επέκριναν συχνά τον Δυτικό Χριστιανισμό για υπερβολικό εξορθολογισμό της χριστιανικής πίστης μέσω της εκτεταμένης χρήσης φιλοσοφικών μεθόδων και επιχειρημάτων, ενώ παράλληλα προσπάθησαν να διαφοροποιηθούν ανάλογα από αυτόν με πολλούς τρόπους. Από την άλλη πλευρά, οι Δυτικοί επέκριναν τους Ορθοδόξους για παραμέληση

των νέων φιλοσοφικών ρευμάτων κατά τη διάρκεια της ιστορίας, την άγωνα προσκόλλησή τους στις αυθεντίες του παρελθόντος και την έλλειψη μιας επακόλουθης εξέλιξης στη θεολογική τους σκέψη.

Παρά τις διαφορές αυτές, μια προσεκτική ματιά στην ιστορία αποκαλύπτει ότι η φιλοσοφία όντως έπαιξε ρόλο στην Ορθόδοξη θεολογία, από την πρώιμη βυζαντινή περίοδο (πρβλ. τους Κατπαδόκες Πατέρες της Εκκλησίας τον 4^ο αιώνα) μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Η αλήθεια είναι, βεβαίως, ότι ο ρόλος αυτός ήταν περιορισμένος λόγω διαφόρων παραγόντων και επιλογών, υπήρξε δε κατά καιρούς διφορούμενος και αμφιλεγόμενος, οδηγώντας ενίοτε σε συγκρούσεις και καταδίκες διαφόρων πρωταγωνιστών (π.χ. του π. Σεργίου Μπουλγκάκωφ για τη «Σοφιολογία» του τον 20 αιώνα). Ωστόσο, η όλη θέση της φιλοσοφίας στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό θα πρέπει να αξιολογηθεί με τους δικούς του ειδικούς όρους και όχι δια μέσου της συνεχούς σύγκρισης με την αντίστοιχη κατάσταση στον Δυτικό Χριστιανισμό. Η τελευταία όντως παρουσιάζει από την πλευρά της τις δικές της ιδιαιτερότητες και δεν θα πρέπει να θεωρείται ως απολύτως ιδανική. Δεν πρέπει να λησμονείται εδώ ότι η Δυτική Νεωτερικότητα άσκησε οξεία κριτική στη μακρόχρονη εργαλειοποίηση της φιλοσοφίας από τη Λατινική θεολογία, ενώ καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια αποδέσμευσης και αυτονόμησής της από θεολογικές σκοπιμότητες και σκοποθεσίες. Παρόλα αυτά, η Δυτική θεολογία συνέχισε να βασίζεται και να χρησιμοποιεί τη φιλοσοφία σε πλείστους όσους τομείς, έστω και αν με διαφορετικό και πιο ουδέτερο τρόπο από ότι στο παρελθόν. Ας αναφερθεί εδώ απλώς ότι στο Αννόβερο της Γερμανίας υπάρχει από το 1988 ένα καθαρά ερευνητικό Ινστιτούτο Φιλοσοφίας (Forschungsinstitut für Philosophie Hannover), το οποίο ιδρύθηκε και λειτουργεί υπό την αιγίδα της τοπικής Ρωμαιοκαθολικής Επισκοπής και το οποίο ασχολείται με κεντρικά (κυρίως ηθικά) προβλήματα του παρόντος, τα οποία συσχετίζει διεπιστημονικά με βασικά φιλοσοφικά ερωτήματα από πολλαπλές οπτικές γωνίες, με σκοπό τον εντοπισμό κατάλληλων απαντήσεων και επιλογών δράσης. Ένα τέτοιο καθαρά φιλοσοφικό ινστιτούτο εκκλησιαστικής προέλευσης δεν υπάρχει ακόμη στον Ορθόδοξο κόσμο, γεγονός που δείχνει εμφανώς το υφιστάμενο ακόμη χάσμα στον εν λόγω χώρο, το οποίο είχε καταστεί ακόμη βαθύτερο κατά τον 20^ο αιώνα εξ αιτίας της μακράς κομμουνιστικής κυριαρχίας σε πολλές κυρίως Ορθόδοξες χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Εν τούτοις, δεν έλειψαν τελείως κάποιες σημαντικές συμβολές από τον Ορθόδοξο χώρο προς την κατεύθυνση μιας φιλοσοφικής θεολογίας, αν λάβει κανείς υπόψη του τη Ρωσική θρησκευτική φιλοσοφία τον 19^ο αιώνα, τις συμβολές της Ρωσικής θεολογικής διασποράς στη Δύση στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα ή και άλλες πιο πρόσφατες εξελίξεις (π.χ. το συστηματικό φιλοσοφικο-θεολογικό έργο του Χρήστου Γιανναρά από τον ελληνορθόδοξο χώρο), οι οποίες συνολικά έχουν τύχει διεθνούς αναγνώρισης και δη από τον Δυτικό κόσμο.

Ωστόσο, η όλη θέση της φιλοσοφίας στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό θα πρέπει να αξιολογηθεί με τους δικούς του ειδικούς όρους και όχι δια μέσου της συνεχούς σύγκρισης με την αντίστοιχη κατάσταση στον Δυτικό Χριστιανισμό. Η τελευταία όντως παρουσιάζει από την πλευρά της τις δικές της ιδιαιτερότητες και δεν θα πρέπει να θεωρείται ως απολύτως ιδανική. Δεν πρέπει να λησμονείται εδώ ότι η Δυτική Νεωτερικότητα άσκησε οξεία κριτική στη μακρόχρονη εργαλειοποίηση της φιλοσοφίας από τη Λατινική θεολογία, ενώ καταβλήθηκε συστηματική προσπάθεια αποδέσμευσης και αυτονόμησής της από θεολογικές σκοπιμότητες και σκοποθεσίες. Παρόλα αυτά, η Δυτική θεολογία συνέχισε να βασίζεται και να χρησιμοποιεί τη φιλοσοφία σε πλείστους όσους τομείς, έστω και αν με διαφορετικό και πιο ουδέτερο τρόπο από ότι στο παρελθόν.

Ωστόσο, η όλη σχέση Ορθοδοξίας και φιλοσοφίας φαίνεται ότι εισέρχεται σε μια νέα φάση στον 21ο αιώνα, στην οποία επιχειρείται να αρθρωθεί ένας νέος και δημιουργικός διάλογος μεταξύ τους και δη σε διεπιστημονικό επίπεδο. Πρόκειται για τάσεις που διαμορφώνονται κυρίως ανάμεσα σε Ορθοδόξους στον ευρύτερο αγγλοσαξωνικό χώρο, οι οποίες εντάσσονται στο γενικότερο φαινόμενο του αναδυόμενου «Ορθοδόξου κοσμοπολιτισμού». Στην ουσία πρόκειται για μια νέα γενιά Ορθοδόξων και μη στοχαστών, οι οποίοι έχουν ανδρωθεί θρησκευτικά και πνευματικά ή έστω ζήσει, διδάξει και ερευνήσει για μεγάλο διάστημα σε ποικίλα Δυτικά, διεθνή και κοσμοπολιτικά πλαίσια εκτός των παραδοσιακών εστιών της Ορθοδοξίας στην Ανατολική και Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η γενιά αυτή είναι ανοικτή προς τις σύγχρονες προκλήσεις της (μετα)νεωτερικότητας και της παγκοσμιοποίησης και επιχειρεί να αναμορφώσει αντίστοιχα την Ορθόδοξη παράδοση με δημιουργικό τρόπο. Το φαινόμενο αυτό δεν απαντάται με τη μορφή αυτή στην κουλτούρα των παραδοσιακών Ορθοδόξων χωρών, παρότι υπάρχουν και εκεί ορισμένα προοδευτικά ρεύματα που διαλέγονται με τις διεθνείς αυτές τάσεις. Πολύ ενδιαφέρον είναι επίσης ότι ο «Ορθόδοξος κοσμοπολιτισμός» καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από Δυτικούς που μεταστράφηκαν συνειδητά στην Ορθοδοξία, οι οποίοι αναζητούν στην παράδοση αυτή διάφορα ενδιαφέροντα στοιχεία που δεν είχαν εντοπίσει στον Δυτικό Χριστιανισμό. Το σημαντικότερο είναι πάντως ότι οι νέες αυτές διεθνείς τάσεις έχουν αρχίσει να καθορίζουν τις μελλοντικές εξελίξεις στον ευρύτερο Ορθόδοξο κόσμο, μάλιστα δε σε μεγαλύτερο βαθμό και ένταση από ότι οι παραδοσιακές ιστορικά εστίες της Ορθοδοξίας (π.χ. αναφορικά με μια Ορθόδοξη κοινωνική διδασκαλία).

Υπάρχουν πολλές ενδείξεις σχετικά με την ανάδυση αυτού του «Ορθοδόξου κοσμοπολιτισμού» και αυτό πιστοποιείται, μεταξύ άλλων, ειδικότερα στο χώρο της νέας γόνιμης συσχέτισης Ορθοδοξίας και φιλοσοφίας σε διάφορα επίπεδα. Αρχικά, αυτό φαίνεται από τις ποικίλες συμβολές ενός σημαντικού αναλυτικού φιλοσόφου της Οξφόρδης, του Richard Swinburne, ο οποίος ήταν ήδη διεθνώς γνωστός για τις μελέτες του στο χώρο της φιλοσοφίας της θρησκείας και ο οποίος – μετά τη μεταστροφή του από τον Αγγλικανισμό στην Ορθοδοξία – έχει δώσει ιδιαίτερη έμφαση στη σύνδεση των φιλοσοφικών του αναζητήσεων με Ορθόδοξες προοπτικές. Επιπλέον, αυτή η νέα τάση είναι εμφανής σε διάφορες συλλογικές προσπάθειες Ορθοδόξων και μη φιλοσόφων στη Δύση να τοποθετήσουν σε νέα βάση τις σχέσεις Ορθοδοξίας και φιλοσοφίας. Ενδεικτικά αναφέρω εδώ τρεις συλλογικούς τόμους από αντίστοιχες προσπάθειες, οι οποίες

επιχειρούν τέτοια ανοίγματα με συστηματικό τρόπο: 1) Rico Vitz (επιμ.), *Turning East: Contemporary Philosophers and the Ancient Christian Faith*, Crestwood, NY: St Vladimir's Seminary Press, 2012· 2) David Bradshaw / Richard Swinburne (επιμ.), *Natural Theology in the Eastern Orthodox Tradition*, St. Paul, MN: IOTA Publications, 2021· και 3) Christoph Schneider (επιμ.), *Theology and Philosophy in Eastern Orthodoxy: Essays on Orthodox Christianity and Contemporary Thought*, Eugene, OR: Wipfand Stock Publishers, 2019 & Cambridge: James Clarke & Co. 2021. Πρόκειται για σημαντικές συνεισφορές από διαφορετικές μεθοδολογικές οπτικές σε συγκεκριμένους κλάδους της φιλοσοφικής σκέψης και έρευνας (π.χ. πολιτική φιλοσοφία, φαινομενολογία, μεταφυσική, φιλοσοφία του εαυτού/του νου, γνωσιολογία, λογική, ηθική, φιλοσοφία της γλώσσας, βιοηθική, φυσική θεολογία, επιστημολογία, οικολογία) – πάντοτε σε αναφορά με την Ορθόδοξη παράδοση και πνευματικότητα, τόσο την Πατερική όσο και τη νεώτερη. Εμφανές δε είναι στις προσπάθειες αυτές το δημιουργικό «πάντρεμα» της Ορθόδοξης παράδοσης με σύγχρονες φιλοσοφικές ιδέες με σκοπό να δείχθει ότι το σημερινό Ορθόδοξο αφήγημα δεν περιορίζεται στο κανονιστικό παρελθόν του καθώς και στην τυφλή και ανεργμάνιστη επανάληψή του στις μέρες μας, αλλά ότι αυτό επιχειρεί νέα και εν πολλοίς τολμηρά ανοίγματα στη σύγχρονη σκέψη, συμπεριλαμβανομένης και της φιλοσοφικής.

Πολύ ενδιαφέρον είναι επίσης ότι ο «Ορθόδοξος κοσμοπολιτισμός» καθορίζεται σε σημαντικό βαθμό από Δυτικούς που μεταστράφηκαν συνειδητά στην Ορθοδοξία, οι οποίοι αναζητούν στην παράδοση αυτή διάφορα χρήσιμα στοιχεία που δεν είχαν εντοπίσει στον Δυτικό Χριστιανισμό. Το σημαντικότερο είναι πάντως ότι οι νέες αυτές διεθνείς τάσεις έχουν αρχίσει να καθορίζουν τις μελλοντικές εξελίξεις στον ευρύτερο Ορθόδοξο κόσμο, μάλιστα δε σε μεγαλύτερο βαθμό και ένταση από ότι οι παραδοσιακές ιστορικά εστίες της Ορθοδοξίας (π.χ. αναφορικά με μια Ορθόδοξη κοινωνική διδασκαλία).

Πιο συγκεκριμένα, το ανανεωμένο αυτό ενδιαφέρον για την ανάδειξη παλαιών και επίκαιρων φιλοσοφικών ζητημάτων υπό το πρίσμα της Ορθόδοξης παράδοσης και την έναρξη ενός νέου διαλόγου μεταξύ Ορθοδοξίας και φιλοσοφίας δεν αποσκοπεί στην εύρεση λύσεων, αλλά στην ανάδειξη νέων προοπτικών με κριτική και δημιουργική διάθεση. Κυρίως αναγνωρίζεται η ανάγκη να προχωρήσει η όλη συζήτηση πέρα από τις παλαιότερες τακτικές της Λατινικής θεολογίας, η οποία είτε είχε εργαλειοποιήσει γενικά τη φιλοσοφία για τους δικούς της σκοπούς ως *ancilla theologiae*, είτε είχε εξαρτήσει τη θεολογία από τη φιλοσοφική θεμελίωση των αξιώσεών της για θρησκευτική αλήθεια. Η ανακάλυψη των παραμελημένων Ορθοδόξων θεωρήσεων και δυνατοτήτων μπορεί να προσφέρει περισσότερες προοπτικές και κυρίως πιο ισορροπημένες προσεγγίσεις (π.χ. στη διαλεκτική μεταξύ καθολικότητας και επί μέρους όσο και μεταξύ συλλογικότητας και ατομικότητας). Το επικρατούν σήμερα μετανεωτερικό πλαίσιο επιτρέπει τέτοιους προβληματισμούς πάνω στα ζητήματα αυτά, ενώ η Ορθοδοξία ταιριάζει εν πολλοίς στο πλαίσιο αυτό και η όλη της σημασία έχει επανεξετασθεί πολύ θετικά τα τελευταία χρόνια. Βεβαίως, οι αναφορές στο Ορθόδοξο παρελθόν δεν σημαίνουν μια τυφλή και μη αναστοχαστική προσκόλληση στην Πατερική εποχή και στο μεγαλείο της, πράγμα που έχει καθορίσει σε μεγάλο βαθμό την Ορθόδοξη σκέψη για πολλούς αιώνες. Από την πλευρά των ανωτέρω στοχαστών, το βασικό κίνητρο είναι η πεποίθησή τους ότι η προ-

νεωτερική σκέψη έχει ακόμη πολλά να συνεισφέρει στις σύγχρονες συζητήσεις χωρίς να απολυτοποιείται το πλούσιο αυτό παρελθόν. Ελπίζεται δε ότι θα μπορέσει να αρθρωθεί ένα νέο υπόδειγμα «Χριστιανικής φιλοσοφίας» υπό την επίδραση της Ορθοδοξίας δια μέσου μιας εσχατολογικής προοπτικής, η οποία θα αποφύγει τα λάθη του παρελθόντος και θα σημάνει μια νέα εποχή στις σχέσεις της με τη σύγχρονη φιλοσοφία. Η συχνά παρεξηγημένη στο παρελθόν Ορθοδοξία αποκτά λοιπόν στο νέο αυτό πλαίσιο μια απροσδόκητη ελκυστικότητα και ευρύτερη συνάφεια.

Οι εξελίξεις αυτές, παρότι είναι ακόμη σε πρώιμη φάση, αποτελούν σημαντική αλλαγή κατεύθυνσης για την Ορθόδοξη θεολογία και την παραδοσιακή της αυτάρκεια, η οποία την είχε οδηγήσει εν πολλοίς σε απομόνωση και απουσία για μεγάλο χρονικό διάστημα από τις συζητήσεις και απαιτήσεις του σύγχρονου κόσμου και δη της φιλοσοφίας. Στο πλαίσιο του «Ορθόδοξου κοσμοπολιτισμού» η θεολογία μπορεί να ανιχνεύσει νέους τρόπους παραγωγικής αλληλεπίδρασης με τις σύγχρονες διανοητικές εξελίξεις. Μπορεί επίσης να υιοθετήσει κριτικούς τρόπους εξέτασης της δικής της παράδοσης και να οικειοποιηθεί νέα και καινοτόμα φιλοσοφικά μοντέλα, ιδέες και εννοιολογικά θέματα. Μπορεί, τέλος, να εμπλουτίσει τον τρέχοντα φιλοσοφικό στοχασμό δια μέσου νέων προοπτικών που αντλούνται από τη δική της κληρονομιά, οι οποίες μπορούν να επαναπροσδιοριστούν δημιουργικά με τους όρους της τρέχουσας φιλοσοφικής ανάλυσης. Δεν είναι τυχαίο ότι πολλά θέματα, στα οποία η Ορθοδοξία έδειχνε ανέκαθεν ιδιαίτερο ενδιαφέρον (π.χ. εμπειρία, τελετουργικό, άσκηση, πρακτική, μυστικισμός), συζητούνται από τους ανωτέρω στοχαστές σε καθαρά φιλοσοφικό πλαίσιο σε σχέση με τρέχουσες φιλοσοφικές θεωρήσεις. Αναμφίβολα, υπάρχουν ακόμη πολλά ζητήματα που χρήζουν περαιτέρω επεξεργασίας στο πλαίσιο αυτό, όπως η ανάπτυξη μιας θεολογικής επιστημολογίας ειδικά με Ορθόδοξες προϋποθέσεις και προοπτικές. Αλλά σίγουρα το ενισχυμένο διεθνές φιλοσοφικό ενδιαφέρον για τον Ορθόδοξο Χριστιανισμό αποτελεί μια ελπιδοφόρα εξέλιξη συνολικά, ειδικά για την υπέρβαση του παραδοσιακού απομονωτισμού του και τη συσχέτισή του με το σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Ευνόητο είναι ότι τα παραπάνω δεν αφορούν μόνο στις σχέσεις της Ορθοδοξίας με τη σύγχρονη φιλοσοφία, αλλά και με πολλούς άλλους τομείς, τους οποίους επίσης επηρεάζει ο αναδυόμενος «Ορθόδοξος κοσμοπολιτισμός».

Ο Βασίλειος Ν. Μακρίδης είναι καθηγητής Θρησκευολογίας (με ειδίκευση στον Ορθόδοξο Χριστιανισμό) στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Erfurt, Γερμανία.

Το εικαστικό θέμα αποτελεί θραύσμα επιτύμβιας πλάκας (περ. 300 μ.Χ.) όπου ο Χριστός απεικονίζεται, ντυμένος ως κυνικός φιλόσοφος. (Museo Nazionale Romano).